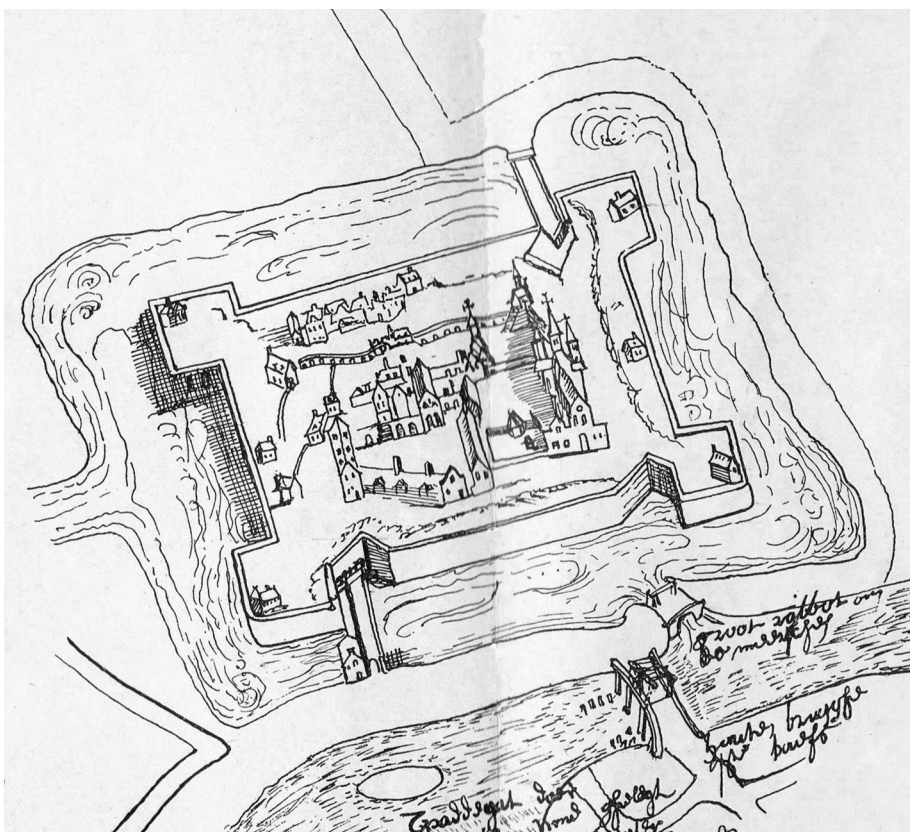

KAREL V EN DE OPVOLGING VAN DE BOUW VAN HET NIEUW KASTEEL TE GENT (1540-1545)

Marc Hanson

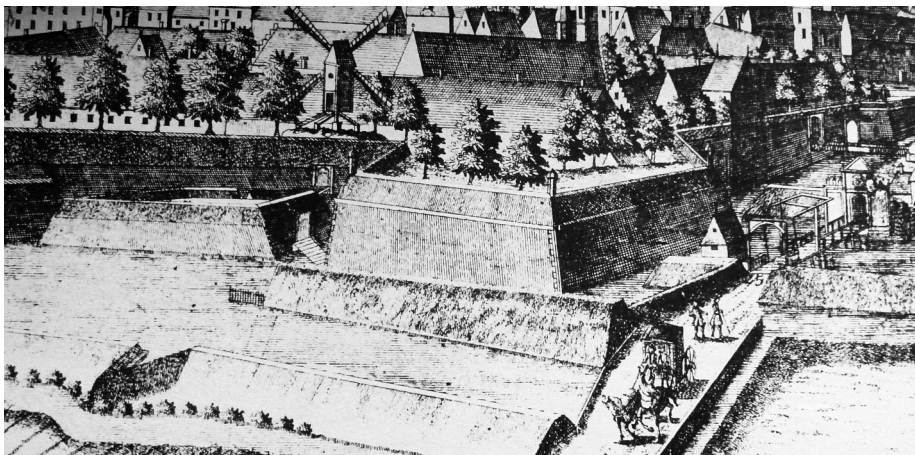
Inleiding

Op 12 mei 1540 legde keizer Karel V de eerste steen van een dwangburcht, die hij liet bouwen op het terrein van de grotendeels gesloopte Sint-Baafsabdij te Gent. De voorbereidende (afbraak)werken waren toen al volop aan de gang.

Afb. 1. De enige (?) op heden bekende afbeelding van Karels Nieuw Kasteel.
Detail uit het hydrografisch plan van Gent (ca. 1547, Stadsarchief Gent,
natekening gepubliceerd in Fris, 1922).

De bouw van dit immense ‘Nieuw Kasteel’ was één van de ingrijpende maatregelen om zijn rebelse geboortestad voorgoed onder controle te houden (1). Traditioneel wordt aangenomen dat een hydrografische kaart van Gent uit ca. 1547 de enige afbeelding is van wat best het ‘Nieuw Kasteel’ of het Kasteel van Karel V genoemd wordt (afb. 1). ‘Nieuw’ omdat het de opvolger was van het niet tegen de nieuwe gegoten kanonnen opgewassen ‘oude’ kasteel, het Gravensteen. Deze nog nieuwe constructie werd echter grotendeels afgebroken door het calvinistische bewind in de jaren 1577-1584. Het werd heropgebouwd in de Spaanse tijd. De benaming ‘Spaans Kasteel’ slaat strikt genomen alleen op dat tweede kasteel dat waarschijnlijk vestingbouwkundig niet identiek was aan het eerste (afb. 2). In dit kort artikel tracht ik te staven dat er waarschijnlijk oudere afbeeldingen van de dwangburcht tegen Gent bestaan (bestonden) en dat de keizer de vorderingen van de bouw ervan beter opvolgde en liet opvolgen dan meestal gedacht. De reden hiervoor was tweevoudig: de dwangburcht was een zeer concreet element in de bestraffing van zijn geboortestad en Gent was politiek-strategisch belangrijk voor de verdediging van ‘zijn’ Nederlanden.

Afb. 2. Hoewel van veel latere datum (midden 18de eeuw) geeft dit detail uit het werk van Sauer (Stadsarchief, Gent) een goed beeld van de massiviteit van de dwangburcht (vergelijk de grootte van de menselijke figuurtjes onderaan rechts met de hoogte van de muren). Het Nieuw Kasteel week wat dat betreft daarvan vermoedelijk weinig af.

Voor deze bijdrage ben ik uitgegaan van het oudere, maar degelijke artikel van Victor Fris (2), die toen de Gentse stadsarchivaris was. Voor de korte periode van de bouw van het Nieuw Kasteel (1540-1545) steunt hij sterk op de lijvige bronnenpublicatie van L.P. Gachard (Parijs, 1800-Brussel, 1885). Deze

historicus en algemeen rijksarchivaris te Brussel was bezeten door het idee in het buitenland, zeker ook in Spanje, archivalia van belang voor ‘ons verleden’ op te sporen (3). Het napluizen van zijn publicatie voor de periode 1540-1545 leverde enkele interessante gegevens op die Fris niet vermeldt. Fris maakte ook gebruik van Gentse kronieken (memorieboeken) uit de late zestiende eeuw, die nu kritischer bekeken worden (4). De resultaten van het archeologische en historische onderzoek naar het Nieuw Kasteel vindt men in een artikel uit 2000 van M.C. Laleman (5).

De laatste jaren zijn belangrijke ‘Spaanse’ bronnen uitgegeven en/of beschikbaar geworden via het internet. Ik heb er een eerste gebruik van gemaakt, maar een meer doorgedreven onderzoek ervan is zeer gewenst (6). Daaruit blijkt dat Karel V met veel belangstelling de vordering van de werken aan de dwangburcht volgde. Noodgedwongen gebeurde dit meestal van op afstand, dus via briefwisseling. De keizer verbleef vooral in Spanje of hij was op veldtocht. Vanaf 1536 leidde hij persoonlijk alle grote krijgsverrichtingen tegen Frankrijk, de Ottomanen, de op gebiedsuitbreiding beluste hertog van Gelre, de Duitse protestanten enz. In zijn uitvoerige correspondentie met hooggeplaatste medewerkers heeft Karel het al in 1540 over ‘la fortaleza’ van Gent. Zo schrijft hij op 10 april aan de aartsbisschop van Toledo dat de werken aan de nieuwe fortificatie met voortvarendheid zullen aangepakt worden (7). Behalve kardinaal en inquisiteur-generaal was de aartsbisschop vanaf 1539 ook de plaatsvervanger van de koning van Spanje. In die functie werd hij geacht het bestuur te regelen tijdens de afwezigheid van Karel die voor de Spanjaarden koning was, geen keizer. Op het einde van een uitvoerige brief gedateerd mei 1540 aan de aartsbisschop van Sevilla schrijft de secretaris van de keizer dat de Gentse vesting met spoed zal gebouwd worden volgens de tekening die zijne majesteit heeft voorgelegd. De versterking zal gebouwd worden zoals deze van Milaan, Florence en Napels, maar hij vreest dat ze, gezien het enorme werk, niet zo vlug af zal zijn als de keizer het wenst. De gouverneur is van mening dat er meer dan tweeduizend arbeiders dag en nacht zullen moeten werken, ook op zon- en feestdagen (8).

Nog dezelfde maand brengt Karel V kardinaal Juan Pardo de Tavera, aartsbisschop van Santiago de Compostella, op de hoogte van zijn opdracht om in Gent een versterking te bouwen met grote defensieve mogelijkheden. Er zullen daar bovendien drieduizend (!) Duitsers gekazerneerd zijn die samen met ons zullen vechten wanneer wij Gent zouden binnenvallen, aldus de keizer (9). In een brief van 4 juli aan zijn vertrouweling en toppoliticus Fernando de los Cobos heeft de keizer het eveneens over de citadel te Gent, waar hij een

goede ‘casa de aposente’ (schuilplaats?) wenst en hij vraagt de plannen op van een vergelijkbaar bouwwerk in Madrid en in Toledo (10). Ook in zijn uitvoerige instructies aan zijn zoon Filips uit 1548 refereert hij naar de Gentse dwangburcht, die dan al was afgewerkt. Door de onderwerping van Gent en de burcht in deze stad én de versterking te Cambrai, moet Filips zich wat Vlaanderen betreft geen zorgen maken, aldus zijn vader, al blijft het altijd uitkijken met de Fransen... (11).

Op 27 maart 1540 benoemde de keizer Adriaan van Croÿ, heer van Roelux, tot hoofdinspecteur van de werken. Het jaar daarna werd hij gouverneur van Vlaanderen. Hij was ook gouverneur van Artesië en van Lille, Douai en Orchies, zodat Gent de verlengde verdedigingslinie tegen Frankrijk werd. In augustus 1540 stelde Van Croÿ ernstige fouten vast aan de funderingen, de bastions en de platforms voor de kanonnen. Na zijn klachten werd de Italiaanse hoofdingenieur bij de keizer ontboden. Donato di Boni (een leerling van de bekende ingenieur Michele Sanmichele de Verona) erkende de ‘fouten’, bood zijn excuses aan en beloofde de funderingen te versterken, de vier bastions tot achttien voet (zes meter) te verhogen en de plaatsen voor de kanonnen direct aan te pakken. De keizer apprecieerde zijn voorgestelde inspanningen en stuurde hem terug naar Gent en Van Croÿ.

De massale werken aan de fortificatie kostten buitensporig veel geld, zodat de heer van Roelux de Gentenaren onder zware druk moest zetten om de nodige geldsommen te betalen. Uit ervaringen elders had de keizer geleerd dat de werken aan versterkingen grote vertraging konden oplopen als er onvoldoende geld was voorzien. Het zal wel geen toeval zijn dat de Gentse schatkistbeheerders op 16 oktober de enorme som van 128.000 carolusgulden aan de keizerlijke commissaris uitbetaalden. De keizer was immers in aantocht... Op 13 oktober schrijft Juan Vázquez de Molina aan Cobos dat zijne majesteit naar Gent zal reizen om het bouwwerk aldaar te gaan bekijken. De keizer denkt dat het groter is dan dat van Granada. Volgens de schrijver kost het veel geld om het een hele maand te verdedigen. Tijdens de bouw waren er al defensieve troepen aanwezig. Hij meldt ook nog dat de keizer de plannen op tijd had toegestuurd gekregen (12).

Nadat hij vanaf 13 mei 1540 – de dag voordien had hij nog persoonlijk de eerste steen gelegd in een muur van het zuidwestelijk bastion – tal van steden in de Nederlanden had bezocht, verbleef hij tijdens het lange weekend van zaterdag 30 oktober tot en met maandag 1 november 1540 inderdaad opnieuw in zijn geboortestad. Hij kon toen zelf vaststellen dat de werken aan de dwang-

burcht na ongeveer een half jaar zeer goed waren opgeschoten. De ‘voortvarendheid’ waarvan sprake in zijn brief van 10 april aan de aartsbisschop was geen bluf geweest. De contouren waren al duidelijk zichtbaar en/of afgewerkt. Kort na Allerheiligen, met de winter voor de deur, werden de werken stilgelegd en de dagloners naar huis gestuurd, zoals toen gebruikelijk was.

Na de winter werden de werken hervat. In april 1541 waren ze al zo ver gevorderd dat Van Croÿ, die ondertussen tot gouverneur van het Nieuw Kasteel was benoemd, er al garnizoen kon houden met ongeveer 500 manschappen. Een beperkter aantal metselaars werkte verder aan de citadel met ter plaatse in veldovens gebakken stenen. In oktober konden dagloners beginnen met het graven van de brede grachten. Ondertussen bezocht de keizer na Gent opnieuw een hele reeks steden in de Nederlanden en in andere delen van zijn rijk. Tijdens die reizen hield men hem op de hoogte van de vorderingen aan het Gentse ‘Kasteel’. Zo reisde een ontvanger eind januari 1541 per koets van Gent naar het hof in Brussel met de tekening en het plan van het Kasteel van Gent zoals het er toen uitzag. Van daar konden de documenten per post naar de keizer gezonden worden (13). Later dat jaar werd ook nog eens een bode naar het hof gezonden met de tekening van het Gentse Kasteel (en dat van Montoire), uiteraard om naar de keizer gestuurd te worden (14).

In opdracht van Di Boni waren Gentse vaklui al in 1540 bezig met het vervaardigen van modellen, tekeningen, plannen en een maquette van de citadel (15). Schrijnwerker Adriaan Rooman en tekenaar Georges de Sickeler hadden in twintig dagen tijd een houten maquette van het Nieuw Kasteel gemaakt in zijn toenmalige staat van afwerking. Ze ontvingen hiervoor acht schellingen Vlaamse groot per dag. Diezelfde Rooman maakte voor 36 schellingen ook een grote tafel om er de schets (tekening) van het Kasteel te kunnen opleggen (16).

Na de verovering van Tunis en de mislukte bestorming van Algiers reisde de keizer eind 1541 weer naar Spanje, waar hij tot half mei 1543 zou verblijven. Tijdens zijn vrij lange afwezigheid uit de Nederlanden zorgde de landvoogdes Maria van Hongarije in naam van haar broer vanuit Brussel voor de opvolging van het ‘dossier’ van de Gentse citadel. Op 14 maart 1542 verzocht de keizer Adriaan van Croÿ vanuit Valladolid om hem ‘le pourtraict du château de Gand, ensemble les quatre vielz, selon la situation d’icelluy’ te sturen. De gevraagde afbeelding van het Kasteel van Gent met de vier bastions in de toenmalige staat werd hem bezorgd door een bode (17). Een kopie ervan is in Belgische archieven blijkbaar niet opgedoken. Het origineel bleef misschien

in een Spaans archief bewaard.

Op 5 juli gaf de landvoogdes van Croÿ de opdracht om het bewakingsgarnizoen van het Kasteel te verkleinen, omdat ze vernomen had dat het defensief al voldoende in orde was. Ze volgde de verdere afwerking op de voet, informeerde naar te leveren herbruikbare materialen en hield de rekeningen voor de werken in de gaten. Op 15 juli spoorde Karel V, geïnformeerd door de landvoogdes, Adriaan van Croÿ aan om de werken te doen opschieten. De Gelderse troepen waren immers Brabant binnengevallen en op 12 juli 1542 had de koning van Frankrijk de keizer ook nog de oorlog verklaard. In deze brief vraagt hij opnieuw om een afbeelding van het Nieuw Kasteel (18).

Wanneer zag Karel V het nagenoeg (extern) volledig afgewerkte Nieuw Kasteel voor het eerst met eigen ogen? Half mei 1543 scheepte hij in om het tegenoffensief te leiden tegen de Gelderse hertog Willem van Cleef en tegen Frans I. De Spaanse troepen onder het opperbevel van Filips van Croÿ versloegen definitief de Geldersen. Daarna voerde Karel V zijn manschappen van daar via Henegouwen tot in Frankrijk, waar hij in november de citadel van de bisschopsstad Kamerijk innam. Het winterseizoen en geldgebrek dwongen hem toen tot de terugtocht. Nadat hij zijn handen vrij had in Gelre – in 1543 samen met het graafschap Zutphen geannexeerd – vroeg en kreeg hij de steun van twee belangrijke rijksvorsten en van Hendrik VIII om op te treden tegen Frans I die met de Ottomanen een verbond had gesloten. In 1544 volgde er een uitputtende campagne in Noord-Frankrijk, die werd afgesloten met de vrede van Crépy-en-Laonnais tussen Frans en Karel (18 september 1544).

Tijdens de daaropvolgende winter verbleef de keizer de hele maand december 1544 in Gent (19). Hij logeerde met zijn gevolg in het Prinsenhof, waar hij ruim vier jaar eerder het keizerlijke strafvonnis had laten voorlezen aan de geknielde Gentse schepenen. Hij maakte van zijn verblijf in het getemde Gent ongetwijfeld gebruik om de toen al bijna afgewerkte dwangburcht nog eens te inspecteren. Het was trouwens moeilijk om er naast te kijken, want het bouwwerk domineerde het oostelijk deel van de stad en was van ver te zien. Samen met militairen en juristen ging hij eveneens na of de strafmaatregelen uit 1540 al waren uitgevoerd.

Na de winter 1544-1545 werd het Nieuw Kasteel helemaal afgewerkt. In tijden van crisis of oorlog kon het een garnizoen van 2000 à 2500 manschappen herbergen. Het werd voorzien van tientallen kanonnen, die in Mechelen en ter plaatse gegoten werden (20). Gegoten kanonnen konden veel beter allerlei

krachten weerstaan en hadden toen de smeedijzeren exemplaren zoals de Dulle Griet al volledig verdrongen. Adriaan van Croÿ zou gouverneur van de vesting blijven tot aan zijn overlijden in 1553. Hij leidde in die periode de verdere interne afwerking van de fortificatie: wapenarsenaal, kazernegebouwen van de troepen, stallen enz. Op 19 juli 1549 was keizer Karel opnieuw in Gent, deze keer om zijn zoon Filips als toekomstige opvolger voor te stellen. Hij bracht toen een bezoek aan de aan gang zijnde werken voor het realiseren van de Sassevaart. Voor het Spaans kasteel was er toen blijkbaar geen tijd, maar de imponerende fortificatie was toen al volledig afgewerkt. De militaire zorgen om zijn nog altijd belangrijke geboortestad waren van de baan.

Met dank aan prof. em. G. Janssens voor zijn archivalische tips en correctievoorstellen bij een eerdere versie van onze bijdrage.

Noten

- (1) Zie onder meer: V. Fris, La citadelle de Charles Quint et le château des Espagnols à Gand, in: *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, 1922, LXIX, p. 14 en 19. Volgens Fris is het bewaarde plan (nu in De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent, kaartenverzameling) een ingekleurde kopie uit het eind van de 17de eeuw van een plan uit 1547 (Decavele, J. (red.), *Panoramisch Gezicht op Gent in 1534*, 1975, p. 33; *Historische Atlas van Gent*, 2007, p. 28. Genuanceerder, voorzichtiger geformuleerd in M.C. Laleman, Le castrum novum de Gand (Belgique). In: *Le château et la ville. Conjonction, opposition, juxtaposition (XIe-XVIIIe siècle)*, Lille, 2000, p. 340 en 350.
- (2) V. Fris, La citadelle de Charles Quint ... (zie noot 1).
- (3) L.P. Gachard, *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint*, par un anonyme; suivie de trois cent trente documents inédits sur cet événement, Brussel, 1846. In *Relation des troubles ...* publiceerde hij behalve het anonieme manuscript uit 1541 over de jaren 1539-1540 (p. 1-174), acht onuitgegeven documenten uit het Archief van Simancas en drie uit de Nationale Bibliotheek van Madrid. 184 documenten komen uit het ARA te Brussel, 31 uit de Koninklijke Bibliotheek van de hoofdstad en 63 uit het stadsarchief van Gent. Zie recent: G. Janssens, *Louis-Prosper Gachard y la historiografía de Carlos V (1872-2012)*, in: L.-P. Gachard, *Carlos V*, Pamplona, 2015, p. V-CXIX. Met volledige bibliografie van Gachard.
- (4) Zo neemt hij van J. van den Vivere, *Chronycke van Ghendt*, p. 188, gewoon over dat de keizer op 20 september 1540 in het onafgewerkte Kasteel overnachtte (V. Fris, 1922, p. 17, noot 2), terwijl zijne majesteit de hele maand september in Brussel verbleef en als hij in Gent was logeerde hij in het Prinsenhof.
- (5) M.C. Laleman, *Le castrum novum de Gand*, Lille, 2000, p. 335-353. Zie noot 1.
- (6) Zie onder andere: M. de Forronda y Aguilera, *Carlos de Gante. Los viajes del emperador. Estancias y viajes del emperador Carlos V (1500-1554)*, 1914. Nu te raadplegen via internet.
- (7) In Simancas bewaarde brief, gepubliceerd in L.P. Gachard, *Relation ...*, p. 678.
- (8) In de Nationale Bibliotheek van Madrid bewaarde brief, gepubliceerd in L.P. Gachard,

- Relation..., p. 681-684.
- (9) Karel V aan kardinaal Juan Pardo de Tavera (aartsbisschop 1534-1545), Leuven, 31.05.1540, in: *Corpus Documental Carlos V* (ed.: M. Fernández Alvarez, Madrid, 2003), deel II, nr. 238.
 - (10) SIMANCAS, Archivo General de Simancas, Secretaría de Estado, legajo nr. 498, f° 33 (raadpleegbaar te Brussel, Algemeen Rijksarchief, Microfilmcollectie nr. 1130)
 - (11) Instructies van Karel V aan zijn zoon Filips, Augsburg, 18.01. 1548, in: *Corpus ...*, deel II, nr. 380.
 - (12) Juan Vázquez de Molina aan Cobos, Madrid, 13.10.1540, in: AGS, Estado, legajo nr. 498, f° 59 (raadpleegbaar te Brussel, ARA, Coll.Mf. nr. 1130).
 - (13) L.P. Gachard, *Relation ...*, p. 537 op basis van de eerste overzichtsrekening van Willem van Waelwyc (1 april 1540 – 31 januari 1541).
 - (14) Gachard, *Relation ...*, p. 538 op basis van de tweede overzichtsrekening van Willem van Waelwyc (1 januari 1541 – 31 januari 1542).
 - (15) M. C. Laleman, *Le castrum novum de Gand* (Belgique), 2000, p. 345.
 - (16) L. P. Gachard, *Relation ...*, p. 536 op basis van de eerste ... (zie noot 13).
 - (17) V. Fris, 1922, p. 17-18.
 - (18) L.P. Gachard, *Relation ...*, p. 479-480.
 - (19) Carlos de Gante. Los viajes del emperador. ... (via internet).
 - (20) L.P. Gachard, *Relation ...*, p. 542 en 545.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze
stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...*

*Spreek ze er over aan. Verwijs hen naar de website.
Geef hen een oud nummer te lezen.
Bezorg ons hun adres en we steken meteen
een gratis proefnummer in hun bus.*

Mond tot mond reclame is de beste publiciteit!